

שלכוה בן־אלקנה: נוימוצאים חדשים לנוצאה של נושפחת אל־חוסייני הירושלכוית¹

גרסות שונות מהלכות בכל הנוגע למוצאה של משפחת אל־חוסייני הירושלמית, או ליתר דיוק: בכל הנוגע למוצאם של אבות־אבותיו של חאג' אמין אל־חוסייני הירושלמית.² מכאן החשיבות הנודעת לבדיקת החומר המסורתי והתעודי של משפחה זו, בדיקה שלא נעשתה עד כה ביסודיות.³

חשיבות מיוחדת לבדיקת חומר זה גם בשל העובדה שמשפחה זו טוענת, על־פי המסורה שבידיה, שהיא ענף מענפי בית מוחמד, נביא האסלאם, וקרובה על שם נכדו חוסיין. הואיל ובחברה הערבית המסורתית הודגשה (ומודגשת עדיין) חשיבות ההתייחסות השיוכית, והואיל ולייחוס המשפחתי היה (ועדיין יש) משקל מכריע, חשובה מאד טענתה של משפחת אל־חוסייני: הן משום שהמשפחות הקשורות באילן־היחש של צאצאי נביא האסלאם נחשבות "אשראף",⁴ כלומר מעין מעמד של אצולה דתית־חברתית; והן משום שההתייחסות אל משפחתו של נביא האסלאם מחזקת יומרות למנהיגות דתית וחילונית. מסיבות אלו מובן מדוע בני משפחת אל־חוסייני בכלל, וחאג' אמין בפרט, מדגישים את ייחוסה ה"שריפי" של המשפחה. מאותם טעמים תובן גם גירסת יריביו של חאג' אמין, הטוענת שמוצא אבותיו שונה מזה של משפחת אל־חוסייני והמערערת אפוא על זכותו להיקרא בכלל בשם אל־חוסייני. לעומת גרסות אלו מצויה אף גירסה המסתייגת לחלוטים מן המסורת המונה את משפחת אל־חוסייני עם צאצאי בית חוסיין, בן עלי ופאטמה, כפי שנראה להבא.

נוכח גרסות מגמתיות ומנוגדות אלו לגבי מוצאה של משפחת אל־חוסייני ומוצא אבותיו של חאג' אמין אל־חוסייני, נראה היה לכאורה שמוצאם לא הוברר כל צרכו, וזו היתה הדעה הרווחת בין החוקרים עד כה.⁵ אולם בדיקת תעודת־היחש של משפחת אל־חוסייני, אשר לה סימוכים רבים גם במקורות שאינם תלויים במשפחה זו, מלמדת כי יש יסוד איתן, ככל שניתן לצפות, לטענת המשפחה על מוצאה השריפי וכי אין כל מקום להטיל ספק בהשתייכות אבותיו של חאג' אמין אליה.

את גירסתה המקובלת של משפחת אל־חוסייני בדבר התייחסותה על ביתו של נביא האסלאם ועל מעמדה החשוב בחיים הדתיים והחילוניים של העדה המוסלמית בארץ ישראל מימים־ימימה אנו מוצאים בתזכיר הנמצא בין "מסמכי המופתי".⁶ בתזכיר זה שהוא מעין Curriculum Vitae של חאג' אמין, בו הועלו קורותיו בגוף שלישי,⁷ נאמר:

"משפחת אל־חוסייני בפלשתין, אשר בראשה עומד רום־מעלת המופתי הגדול, מתיחסת על נביא האסלאם ונקראת על שם חוסיין, נכד הנביא, שאביו עלי היה בן־דודו של הנביא ואמו פאטמה בתו. משפחת אל־חוסייני הגיעה מחג'אז לפלשתין,

לפני כשמונה-מאות שנה; הואיל ובעולם המוסלמי השתלבו מעשי המדיניות בדת, והמשפחה היתה בעלת השפעה דתית רבה, נשמר לה מקום נכבד גם בחיים החיי-לוגיים. נוסף על ייחוסה של המשפחה, נמצאת בידיה זמן רב גם משרת המופתי הגדול.⁸

גירסה זו של משפחת אל-חוסייני על מוצאה שימשה בשעת הצורך את המגמות והאינטרסים של חאג' אמין, אך היא היתה מקובלת גם על ה"עולמא" (הם חכמי-הדת המוסלמיים)⁹ ולא קמו עליה עוררים—לפחות לא בראשית שנות העשרים. זאת אפשר ללמוד מהעצומות והמכתבים, שנשלחו אמנם בהשראת משפחת אל-חוסייני, על-ידי מאות עולמא ונכבדים מוסלמיים מרוב ערי הארץ בחדשי מרס-מאי 1921 אל השלטונות הבריטיים, בדרישה למנות את חאג' אמין אל-חוסייני למשרת המופתי,¹⁰ שהתפנתה עם מות אחיו פאמל. בין הנימוקים העיקריים שהובאו בעצומות אלו שתבעו את מינויו הוזכר כי חאג' אמין אל-חוסייני הוא "נצר מבית הנביא", או "ענף מענפי אילן משפחת הנביא", או "צאצא של בית אל-אפתא מימים-ימימה".¹¹

הגירסה על מוצאה השריפי של משפחת אל-חוסייני מקובלת היתה, כנראה, גם על יריביה. אך במחצית השניה למאה הי"ט החלו אלה לערער על זכות אבותיו הישרים של השייך מוצטפא אל-חוסייני (סבו של חאג' אמין) להתיחס על ביתו של נביא האסלאם, בטענם שהיתלותם של אבות-אבותיו באילן-היחש של משפחת אל-חוסייני יסודה בקשרי חיתון ובאימוץ השם שלא כדין.¹² לפי גירסה זו—שצוטטה במאמרים ובמונוגרפיות אחדות על חאג' אמין אל-חוסייני¹³—מוצאם של אבות-אבותיו של חאג' אמין ממשפחה ערבית-תימנית, שבמאה הט"ז היגרה מתימן בדרך מצרים לארץ-ישראל והתישבה בדיר אל-סודאן, כפר קטן מצפון צפון-מערב לרמא-ללה. משמו של כפר זה בא למשפחה הכינוי "אל-אסנד" (השחור), הנזכר עד לשנות הששים למאה הי"ט.¹⁴

כעבור זמן-מה השתקעה המשפחה בירושלים וכאן עלתה חשיבותה בקרב העדה הערבית-המוסלמית, בעיקר בשל קשרי חיתון עם משפחות בעלות שם והשפעה בעיר ובסביבתה.¹⁵ לפי אותה גירסה אימצה לה משפחת אל-אסנד את השם אל-חוסייני כאשר אחד מבניה נשא לאשה את בתו של מוחמד פראמי אל-ופאי אל-חוסייני, מנכבדי החוסיינים, מן הכפר שעפאת שליד ירושלים. הלה הקדים לשם-משפחתו את שם-משפחת אשתו, אל-חוסייני.¹⁶ במשך הזמן עברו גם יתר בני המשפחה לשם אל-חוסייני—אל-אסודי, עד שסבו של חאג' אמין, מוצטפא אל-חוסייני—אל-אסודי, נתמנה מופתי של ירושלים, משרה שעד אז היתה בידי משפחת ג'ארא-ללה.¹⁷ לאחר מינויו השמיט מוצטפא אל-חוסייני את ה"תוספת" אל-אסודי והתקרא אל-חוסייני בלבד. השתלטותם של האסודים על השם אל-חוסייני עוררה תרעומת במשפחות היריבות.¹⁸ הגיעו הדברים עד כדי פנייה למושל התורכי בירושלים, רשיד ביי, בדרישה לאסור על האסודים לשאת את השם אל-חוסייני, אלא שהשפעתם של האסודים ב"שער העליון"¹⁹ סייעה להם לקבל את אישור השלטונות

לזכותם לשאת שם זה.²⁰

בעלי גירסה זו אינם מסתייגים מן המסורת לפיה משפחת אל-חוסייני המקורית מתיחסת על חוסיין, נכדו של נביא האסלאם. עם זאת מערערים הם במפורש על זכותם של אבות-אבותיו של חאג' אמין—ששם-משפחתם במקור היה, לדבריהם, "אלאסוד"²¹—לשאת את השם אל-חוסייני ולהתיחס על משפחה שריפית זו.

לעומת גירסתם של אלה יש גירסה נוספת, אותה הביא נשיא האוניברסיטה המוסלמית אל-אזהר בקאהיר, המסתייגת לגמרי מאמיתות המסורת על התיחסותה של משפחת אל-חוסייני הירושלמית על בית נביא האסלאם.²² הואיל ונשיא אל-אזהר לא הביא סימוכים לדבריו, אין כל אפשרות להתיחס לגירסתו, מה-גם שמסורות גינאלוגיות מוסלמיות בנות מאות-שנים, שתזכרנה בהמשך הדברים, סותרות אותה.

עם זאת, די היה בגרסות השונות לגבי מוצא אבותיו של חאג' אמין לעורר ספקות בדבר ייחוסם השריפי.²³ ספקות אלה הניעו את כותב השורות האלו לבדוק את היסוד לגרסות השונות. משפנתי אל המשפחות המחזיקות בגרסות אלו העלתה הבדיקה כי אין הוכחה לדבריהם של בני אותן משפחות—שנמנו במחצית השניה של המאה הקודמת על יריבי מוצטפא אל-חוסייני ומשנות העשרים של המאה הנוכחית והלאה על יריבי נכדו, חאג' אמין בן טאהר אל-חוסייני—שעירערו על זכות אבותיהם להיקרא בשם אל-חוסייני ולהתיחס על בית חוסיין, נכדו של נביא האסלאם.²⁴ מצד שני, התברר כי דברי משפחת אל-חוסייני ודברי חאג' אמין בנוגע למוצאה של המשפחה מבוססים על תעודת-יחש מוסמכת שבידי המשפחה, וכי המסורת על הייחוס המשפחתי השריפי, ופרטים רבים המובאים בתעודה זו על תולדות המשפחה, יש להם סימוכים גם בספרות הערבית מן המאה ה"ט"ו והלאה.

על קיומה של תעודת-היחש המשפחתית האמורה נודע לי לאחר חקירות-ודרישות מרובות. אחד מנכבדי משפחת אל-חוסייני, אל-סייד אבראהים תופיק אל-חוסייני, המתגורר בשכונת שייך-ג'ראח בירושלים, הציג בפני את תעודת-היחש המובאת כאן ואף התיר לי לצלמה (ראה תצלום בעמוד 125). לדבריו של בעל התעודה יש שני עתקים מתעודה זו: האחד שמור בבית-הדין השרעי המוסלמי העליון בירושלים ואילו השני הוא זה הנמצא בידי ונמסר לו למשמרת על-ידי אביו, תופיק בן ראע'ב אל-חוסייני. בתעודה זו, שנערכה על נייר-קלף מיוחד שזורבד בגודל 150×75 ס"מ, הועלה בכתב-יד אחד ובצורה הגראפית המקובלת אילן-היחש של משפחת אל-חוסייני מדורו של אבי בעל התעודה מהלך שלושים-וחמישה דורות לאחור—עד חוסיין, נכדו של נביא האסלאם.

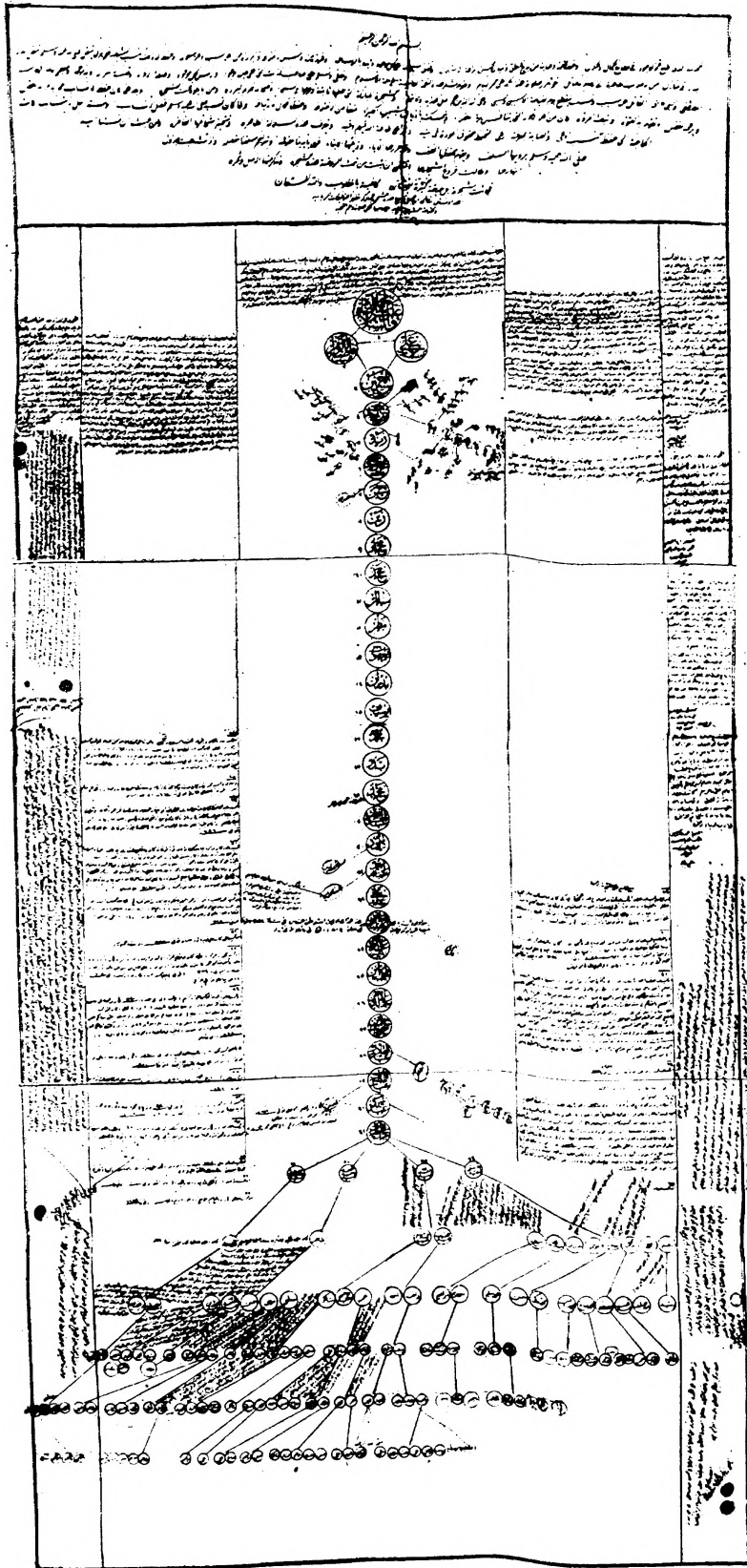
התעודה גופה נערכה, כנראה, רק בסוף המאה הי"ט או בראשית המאה הנוכחית,²⁵ והיא נושאת עדויות וחתימות של כמה עולמא מוסלמיים בני התקופה ההיא, המאשרים את תכנה ואת מהימנותה. בתעודה זו מובאות גם הערות רבות על חלק מהאישים שהוזכרו בה וכן ציטוטים הנוגעים להם, כפי שהובאו בספרות הערבית של מאות השנים האחרונות.

אילן-היחש של משפחת אל-חוסייני, כפי שהועלה בתעודה זו, מונה שלושים מאבות המשפחה (שלושים דורות) הרשומים זה תחת זה, מאז מוחמד נביא האסלאם ועד לדורו של עבד אל-לטיף אל-חוסייני, שחי בשנים 1105–1188 הג'ריה / 1694–1774 לספה"ג. מדורו של עבד אל-לטיף אל-חוסייני זה מובאת בתעודה הסתעפותם של ארבעת ענפי המשפחה, כפי שהם מתיחסים על בניו חסן, עבדאללה, עבד אל-צמד ומוצטפא במשך ששה דורות עד לדור אביו של מחזיק התעודה.

לצורך ענייננו נביא את הפרטים הרשומים בתעודת-היחש על השתלשלותה הגיניא-לוגית של משפחת אל-חוסייני. תחילה נביא את סדר רישום שמותיהם של שלושים אבות-המשפחה ממוחמד נביא האסלאם ועד לעבד אל-לטיף אל-חוסייני הנזכר, הרשומים בתעודה זו, כל שם תחת קודמו (פרט לשמותיהם של עלי, בן-דוד הנביא, ופאטמה, בת הנביא, הרשומים בשורה אחת); ואלו מעבד אל-לטיף אל-חוסייני והלאה נביא בסדר כרונולוגי את הגיניאלוגיה המשפחתית במשך חמישה דורות עד לחאג' אמין בן טאהר אל-חוסייני. אשר להערות הרבות הנוגעות לאישים שונים ששמותיהם נרשמו בתעודה זו, נביא רק את ההערות הנראות לנו רלבנטיות לסקירת תולדותיה של המשפחה, מעמדה ותפקידיה בעדה הערבית-המוסלמית בירושלים וסביבותיה.

וזוה סדר רישומם של שלושים אבות המשפחה ממוחמד נביא האסלאם ועד עבד אל-לטיף אל-חוסייני: מוחמד;²⁶ עלי ופאטמה אל-זהרא; חוסיין;²⁷ עלי זין אל-עאבדין; זייד; עוצ' מרתצ'א אל-אפבר; חסן; זין; מוחמד; מוחמד;²⁸ סאלם; מטר; יעקוב; בדראן; יוסף; מוחמד; בדר (מת בשנת 650 הג'ריה / 1252 לסה"ג ונקבר בוואדי אל-נסור שממערב לירושלים); מוחמד, שנודע בשם מוחמד אל-סרור (מת 1265/663); עבד אלחאפט' (התישב בכפר שרפאת ומת ב-1297/696); דאוד (מת 1302/701); אחמד (מת 1323/723); עלי עלא אל-דין (מת 1356/757); תאג' אל-דין אבו אל-נפא²⁹ (הראשון מבני המשפחה שהתישב בשנת 1428/782 בירושלים, מת 1449/803 ונקבר בבית-הקברות אל-ממילא); עלי אל-דין אבו אל-חסן (790–844 הג'ריה / 1388–1440 ונקבר גם הוא בבית-הקברות אל-ממילא); מוחמד אמין (910–1505/840–1436); עלא אל-דין (945–1538/880–1475); כרים אל-דין אבו אל-נפא (1005–930 / 1524–1597, שהיה נקיב אל-אשראף);³⁰ עבד אל-קאדר (1052–980 / 1572–1642, שהיה שייך אל-חרם אל-שריף);³¹ עבד אל-לטיף³² (מת 1695/1106); היה גם נקיב אל-אשראף וגם שייך אל-חרם אל-שריף); עבד-אללה (1122–1058 / 1648–1710, שהיה שייך אל-חרם אל-שריף); עבד אל-לטיף (1188–1105 / 1694–1774, שהיה גם הוא נקיב אל-אשראף ושייך אל-חרם אל-שריף).

מעבד אל-לטיף אל-חוסייני והלאה מופיע בתעודה, כאמור, פירוט מלא של הסתעפות המשפחה לארבעת ענפיה מאז בניו של עבד אל-לטיף-חסן, עבד-אללה, עבד-אל-צמד ומוצטפא במשך ששה דורות עד לתקופה בה נערכה התעודה. לגבי חלק מן השמות שהוזכרו הובאו גם הערות על שנות חייהם, אדיקותם ותפקידיהם. לצורך

צילום : עמיקם שיב

ענייננו גביא כאן, כאמור, רק את הסתעפות הענף של עבד אל-צמד בן עבד אל-לטיף וצאצאיו הישרים עד חאג' אמין-שיריביו הפוליטיים עירערן, כפי שראינו, על התיחסות אבותיו אל משפחת אל-חוסייני.

לפי תעודה זו היה עבד אל-צמד בן עבד אל-לטיף אביו של טאהר; טאהר, אביהם של מוצטפא, מוסא, חסן, עבד אל-צמד ומוחי אל-דין; מוצטפא (בנו של טאהר) היה אביו של טאהר; טאהר, אביו של מוחמד כאמל, פח'רי ואמין (הוא חאג' אמין אל-חוסייני). כמו כן מוזכרים בתעודה בניו של מוחמד כאמל והם: טאהר, מוצטפא,

מוסא, חידר וחוסייני, ואילו צאצאיהם של פח'רי ואמין אל-חוסייני אינם מוזכרים.³³ גיניאלוגיה משפחתית זו נראית מוסמכת. נוסף לכך שתעודת-היחש המשפחתית מכילה, כאמור, אישורים של עולמא מוסלמיים למהימנותה, מצויה בספרות הערבית גירסה זהה כמעט של ייחוס ענף אחר מענפי משפחת אל-חוסייני הקרוי אל-מקדסי-אל-חוסייני, מאז המאה הי"ח ועד לחוסייני בן עלי אבי טאלב.³⁴ ועוד יש להוסיף כי אחדים מהשמות שהוזכרו בתעודת-היחש של משפחת אל-חוסייני הוזכרו גם בציון כהונותיהם ותפקידיהם בעדה הערבית-המוסלמית בירושלים בספרו של בן דורם מג'יר אל-דין אל-חנבלי, מי שהיה במאה הט"ו שופט עליון בבית-הדין המוסלמי השרעי בירושלים,³⁵ ואחרים הוזכרו במקורות אחרים שיפורטו להבא. נוסף לכך יכולה משפחת אל-חוסייני להסתייע לחיזוק מסורתה על ייחוסה השריפי גם בעדויות שבתעודה ובמקורות אחרים, וכן בעובדה שהחזיקה מאז אמצע המאה הט"ז ועד לראשית המאה הנוכחית במשרת נקיב אל-אשראף, משרה בה יכלו להחזיק רק בני משפחות שהוכח ייחוסן השריפי כצאצאי בית מוחמד, גביא האסלאם.

*

תעודת-היחש היא במידה רבה גם כרוניקה משפחתית, שכן מלמדת היא על תולדותיה של המשפחה ועל מעמדה בעדה הערבית-המוסלמית מאז המחצית הראשונה של המאה הי"ג באזור ירושלים. כך נמסר בה שכן הדור השבעה-עשר אחרי מוחמד גביא האסלאם, שנודע בשם אל-סייד בדר בן מוחמד בן יוסף (שמת בשנת 650 ה'ג'ריה/1252 לספה"ג ונקבר בוואדי אל-נסור שממערב לירושלים), היה ראשון ממשפחת אל-חוסייני באיזור זה (אליו היגר, כנראה, מחג'אז). סייד בדר זה נודע לפי התעודה גם בכינוי "אל-סלטאן אל-בדר", כי לפי אחת ההערות בתעודה היה "ראש" או "שליט אנשיו", שהתגוררו עמו בוואדי אל-נסור, מקום שם נמצא קברו, שלימים נעשה מקום עלייה-לרגל ("אל-מזאר"). נכדו, אל-סייד עבד אל-חאפט' בן מוחמד אל-סרור, היה הראשון שעבר להתגורר בכפר אל-תפראת, הוא כפר אל-שרפאת של היום, וחכר אדמות מנוצריי הכפר.³⁶ היות ופרט למשפחתו לא התגוררו אז מוסלמים בכפר זה, היה עליהם לערוך את תפילותיהם בסתה. במותו בשנת 1297/696 נקבר עבד אל-חאפט' בכפר זה ובנו דאוד הקים על קברו פינת-תפילה ("זאויה"). דאוד זה ובניו אחריו נקברו גם הם ליד קברו של עבד אל-חאפט' בן מוחמד סרור. נינו של דאוד, תאג' אל-דין אבו אל-נפא, התיישב בשנת 1428/782 בירושלים והיה הראשון לבני המשפחה שבנה לו בית בעיר זו, בה

מת בשנת 1449/803 ונקבר בבית-הקברות אל-ממילא (קיצור שם-התואר "אל-מואמנין באללה").

אשר למעמדה של משפחת אל-חוסייני והכהונות שמילאו בניה בעדה הערבית-המוסלמית בירושלים נמסר בתעודת-היחש כי כרים אל-דין בן עלא אל-דין, בן הדור הרביעי אחרי תאג' אל-דין אבו אל-ופא (1005–930 / 1597–1524), היה הראשון מבני המשפחה שנעשה נקיב אל-אשראף, ואילו בנו עבד אל-קאדר (1052–980 / 1642–1572) כיהן כשייך אל-חרם אל-שריף (הר הבית) והחזיק במשרות נוספות במסגדים אל-אקצא ואל-צ'ח'רא אל-מושרפה (המסגד הקיצון ומסגד-הסלע המקודש, הוא מסגד כיפת-הסלע)³⁷—משרות אותן הוריש לבניו: הבכור, עבד אל-לטיף (שמת ב-1695/1106), כיהן הן כנקיב אל-אשראף והן כשייך אל-חרם אל-שריף ואילו שמונת אָחיו³⁸ כיהנו במשרות מכובדות אחרות בירושלים. בדור שלאחריהם כיהן בנו של שייך עבד אל-לטיף, השייך עבד-אללה (1122–1058 / 1710–1648), רק במשרת שייך אל-חרם אל-שריף,³⁹ בעוד שמשרת נקיב אל-אשראף היתה בידי בן-דודו, מוחיב אל-דין בן עבד אל-צמד בן אל-שייך עבד אל-קאדר, שלאחר מותו בשנת 1731–2/1144 הורשה לבנו, מוחמד אמין. הלה כיהן עד מותו בשנת 1742–3/1155 גם כנקיב אל-אשראף וגם כשייך אל-חרם אל-שריף.⁴⁰ אחרי מות שייך מוחמד אמין כיהן בשתי המשרות הללו בן-דודו בדור השני, שייך עבד אל-לטיף בן שייך עבד-אללה⁴¹ (שמת בשנת 1774/1188).

בתעודת-היחש נמסר, כאמור, גם על הסתעפות ארבעת הענפים של משפחת אל-חוסייני מאז שייך עבד אל-לטיף בן שייך עבדאללה. כן צוינו כהונותיהם מדור לדור עד לימיו של אל-סייד טאהר, אביו של תאג' אמין. הכהונות והמשרות הדתיות העיקריות בהן החזיקו צאצאי שייך עבד אל-לטיף בן שייך עבדאללה, לפי ענפי המשפחה, היו: בנו הבכור של שייך עבד אל-לטיף, אל-סייד חסן (1224–1156 / 1809–1743), כיהן הן כשייך אל-חרם הן כמופתי של ירושלים וזמן-מה אף כנקיב אל-אשראף.⁴² במותו הוריש אל-סייד חסן נכסים רבים לווקף (קדש) של אל-חרם אל-שריף, נכסים הנחשבים גדולי ההקדשים של העדה המוסלמית בירושלים. בנו, שייך מוחמד אמין (1285–1220 / 1868–1804–5), כיהן אחריו כשייך אל-חרם אל-שריף וכממונה על הקדשיו.

לגבי ענף המשפחה המתיחס על אל-סייד עבדאללה (1208–1145 / 1794–3–1732) הוזכר כי בניו, עבד אל-לטיף ועבד אל-סלאם, כיהנו בזה אחר זה (אחרי אל-סייד חסן) במשרת נקיב אל-אשראף. אחריהם כיהן עמר בן עבד אל-סלאם (שמת ב-1852/1268) במשרה זו, והוא הורשה לבנו עלי.⁴³

אשר לענף המשפחה המתיחס על אל-סייד עבד אל-צמד (אחרי אל-סייד חסן ואל-סייד עבדאללה), נמסר כי טאהר בן עבד אל-צמד כיהן כמופתי של ירושלים אך ויתר על כהונה זו לטובת בנו מוצטפא, כאשר ידיו עארף חכמת—בנו של שייך אל-אסלאם,⁴⁴ אותו ביקר בקושטא—הפציר בו להישאר שם. הוא מת בקושטא

ב-1282/6-1865. אשר לבנו מוצטפא, שנעשה מופתי של ירושלים בחיי אביו,⁴⁵ נמסר כי היה מן המלומדים הגדולים בדת האסלאם ומנכבדי העדה המוסלמית בירושלים, וכי השפעתו על המושלים התורכים בירושלים היתה כה רבה עד שאלה מינהו למלא את מקומם בהיעדרם. אחרי מותו ירש בנו טאהר (שנולד ב-1258/1842) בשנת 1311/4-1893 את כהונת המופתי של ירושלים—הוא שייך (מוחמד) טאהר אביהם של (מוחמד) כאמל ושל חאג' (מוחמד) אמין אל-חוסייני, אשר שימשו כידוע, בזה אחר זה, מופתים של ירושלים ובתפקידים מרכזיים אחרים במנגנון המוסלמי הדתי בשליש הראשון של המאה הנוכחית.⁴⁶

לסיכום: על-פי הפרטים שהובאו מתוך תעודת-היחש של משפחת אל-חוסייני, ועל-פי מקורות שצוינו מהספרות הערבית מן המאה ה"ו והלאה, נראה כי התעודה מהימנה ומוסמכת, כמו כן נראה שתעודה זו מבססת במידה מספקת את טענת מוצאה השריפי של משפחת אל-חוסייני ושל אבות-אבותיו של חאג' אמין אל-חוסייני המתיחסים על חוסיין נכדו של מוחמד, נביא האסלאם. מן הפרטים שהובאו מתעודת-היחש הזאת אנו למדים גם על ראשית תולדותיה של משפחה זו בארץ-ישראל. נראה כי בני המשפחה (משפחת אל-סייד בדר בן מוחמד בן יוסף אל-חוסייני) התישבו עוד במחצית הראשונה של המאה ה"ג באזור ואדי אל-נסור שמערב לירושלים, לאחר שהיגרו לשם, כנראה, מחג'אז. במחצית השניה של המאה ה"ג (השנים 1265–1297) עבר נכדו של אל-סייד בדר הנ"ל, הוא אל-סייד עבד אל-חאפט' בן מוחמד אל-סרור אל-חוסייני, אל הכפר אל-שרפאת שמדרום לירושלים והתישב בו. כעבור ארבעה דורות, בשנת 1428, התישב אל-סייד תאג' אל-דין אבו אל-נפא בן עלי עלא אל-דין בן אחמד בן דאוד בן אל-סייד עבד אל-חאפט' אל-חוסייני, כראשון מבני המשפחה, בירושלים העיר ובנה בה את ביתו. תעודת-יחש זו מציינת גם את שמותיהם של בני המשפחה שהחזיקו מאז אמצע המאה ה"ו ועד ראשית המאה הנוכחית במשרת נקיב אל-אשראף וב"שייכות" של אל-חרם אל-שריף, ומאז המחצית השניה של המאה ה"ח ועד לשנות השלושים למאה שלנו גם במשרת המופתי, כאשר נחשבו משרות אלו לגבוהות ביותר במוסדות המוסלמיים המקומיים שבעיר. מכאן גם למדים אנו כי משפחת אל-חוסייני תפסה מאז אמצע המאה ה"ו את המקום הראשון-במעלה בעדה הערבית-המוסלמית בירושלים והשפעתה על ניהול העניינים הדתיים והעדתיים בירושלים ובסביבתה היתה, כנראה, גדולה ביותר, אם לא מכרעת. מכאן נבעה השפעתה הגדולה גם בתחום החיים החילוניים ועמדותיה החשובות הן במינהל העות'מאני המקומי והן במינהל הממלכתי, כידוע לנו ממקורות נוספים,⁴⁷ ולימים גם השפעתה המכרעת הן בתחום הדתי-העדתי של העדה הערבית-המוסלמית בארץ-ישראל והן בתחום הפוליטי-המפלגתי של ערביי ארץ-ישראל בשנות המנדט הבריטי,⁴⁸ כשמור עדיין בזכרונו.

הערות ומקורות

¹ הרבה משפחות ערביות מוסלמיות בארצות ערביות שונות נושאות את השם אל-חוסייני כשם-משפחה וטוענות למוצאן מזרע חוסיין, נכדו של מוחמד נביא האסלאם. עיין עומר רד'א אל-פחאלה, מעגים קבאיל אל-ערב אל-קרימה ואל-חדית'ה, ביירות, 1968, כרך א, עמ' 276—278. בארץ-ישראל מצויה משפחה נוספת בשם זה והיא משפחת אל-חוסייני בעזה. אחד מנכבדי משפחה זו, עורך-הדין פייצל בן חמדי אל-חוסייני, הכחיש אמנם (בשיחתנו ב-5 בינואר 1969) את הקירבה במקור בין משפחתו למשפחת אל-חוסייני הירושלמית, אבל אחת ההערות שבתעודת-היחש של משפחת אל-חוסייני הירושלמית סותרת את דבריו אלה.

² איסוף התומר על מקור מוצאה של משפחת אל-חוסייני ועל תולדותיה נעשה לשם כתיבת הקדמה לדיסרטאציה על מאבקו-מלחמתו של חאג' אמין אל-חוסייני בציונות וביהדות בשנים 1920—1945.

³ במאמרי "עלייתו של חאג' אמין אל-חוסייני אל ראשות ההנהגה הדתית של העדה המוסלמית בארץ-ישראל", ספר-השנה למדעי-החברה של אוניברסיטת בר-אילן, ספר ח"מ שפירא, כרך ב, אוניברסיטת בר אילן, רמת-גן, תשל"ב, התייחסתי כבר אל הגרסות השונות בדבר מוצא אבותיו של חאג' אמין. בעת כתיבת המאמר לא היתה בידי תעודת-היחש של משפחת אל-חוסייני, המבהירה גם את מוצאם של אבותיו (שם, ע' 44).

⁴ על נושאי התואר "שריף" (ברבים: "אשראף") ועל מעמדם באסלאם—עיין ערך "שריף" *Enzyklopaedie des Islams. Leiden—Leipzig, 1934* כרך ד' עמ' 354—349. שם, עמ' 351—350, נסקר גם מקור התואר "אל-סיד", ובע' 351 התואר והמשרה "נקיב אל-אשראף" (עיין הערה 30, למטה).

⁵ כך, למשל, אליהו אילת (אפשטיין) בסקירתו על חאג' מוחמד אמין אל-חוסייני משנת 1938, הנמצאת בתיק 525/3477 בארכיון הציוני בירושלים. הסקירה עובדה בשנת 1968 על-ידי אילת ופורסמה כספר, חאג' מוחמד אמין אל-חוסייני, מופתי ירושלים לשעבר, תל-אביב, 1968. אילת, בסקירתו עמ' 2—1, ובספרו עמ' 17—15, מביא בעיקר את מסורת יריביו של חאג' אמין, וכך נהגו גם שאר החוקרים והסופרים הנזכרים בהערה 13 למטה.

⁶ "מסמכי המופתי" זהו אוסף מסמכיו של חאג' אמין, המופתי הירושלמי לשעבר, אותו השאיר במקום מגוריו בבאדגאסטיין שבאוסטריה, לאחר שברח משם לשווייץ במאי 1945. אנשי המודיעין האמריקאי, שמצאו אוסף מסמכים זה לאחר כיבוש באדגאסטיין, העבירוהו אל הארכיון הלאומי של ארה"ב. בשעתו צולם אוסף מסמכים זה על-ידי אנשי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בשנים-עשר מיקרופילמים. הצילומים נעשו לאחר חלוקת המסמכים לפי מדורים (קטעים) ולפי נושאים. מיקרופילמים אלה נשמרים כיום בארכיון-תולדות-ההגנה בתל-אביב.

⁷ תזכיר זה, הכתוב ערבית במכונת-כתיבה, אמנם אינו חתום אך לפי סגנונו והפרטים הכלולים בו יש להניח כי חאג' אמין עצמו חיבר אותו או הכתיב אותו לאחד ממזכיריו באוקטובר 1941.

⁸ מסמכי המופתי, מיקרופילמים 5, קטע 400, "קורות חיים".

⁹ "עולמא" (ביחיד: "עאלם") הם חכמי-דת מוסלמים, המפרשים המוסמכים של השריעה ופוסקי-ההלכה. עיין אנציקלופדיה של האסלאם, כרך ד, עמ' 1076—1077 (ערך "עולמא").

¹⁰ מופתי-פוסק הפ'תווה (פסק-הלכה) בעניינים משפטיים ודהיים בעדה המוסלמית. המופתיים (פוסקי-ההלכה) תופסים עמדה מיוחדת בין העולמא. עיין אנציקלופדיה של האסלאם, ליידין-לייפציג 192, כרך ב, ע' 97 (ערך "פתווה").

¹¹ עצומות ומכתבים אלה נמצאים בגנוך-המדינה, בתיק שסימולו חטיבה 2, תיק 245. תיק זה הוא התיק המקורי של ארכיון המזכירות הראשית לממשלת ארץ-ישראל, סימולו

המקורי: POL/2287, "מינוי המופתי של ירושלים". על העובדה שעצומות ומכתבים אלה נשלחו בהשראתה של משפחת אל-חוסייני, עיין שם, מכתב המטה הראשי של ה-C.I.D. מ-22 למרס 1921.

¹² נראה כי גירסה זו, שנדחתה על-ידי השלטונות העות'מאניים עוד במאה הקודמת, תאמה את האינטרסים של עורד-הדין הירושלמי עמר צאלח אל-בע'רות'—פובליציסט, סופר וחוקר, שהעלה אותה מחדש ופירסמה ברבים במאמריו בשנת 1936 בעתון הירושלמי "מראת אל-שרק". אל-בע'רות' נמנה או על יריביו הפוליטיים של חאג' אמין והעתון היה שופרם של הנשאשיבים, שעמדו בראש האופוזיציה לחאג' אמין. היה להם, אפוא, ענין פוליטי רב להטיל דופי בייחוסו. בביקורי ברמאללה בבית ג'מיל, בנו של עומר אל-בע'רות', ב-8 במאי 1972, שמעתי מפי רעייתו של ג'מיל גירסה זו במלואה. כהוכחה עיקרית לאמיתותה צוינה העובדה שמשפחת חאג' אמין היתה ממונה על ההקדש על שם "אל-אסנד" ונהנתה מהכנסותיו. גירסת אל-בע'רות' נתקבלה כמהימנה על-ידי חוקרים וסופרים רבים. אילת, בסקירתו, ע' 2, וטוביה ארזי, בסקירתו על תולדותיו של חאג' אמין אל-חוסייני" (אנגלית), ירושלים, אפריל 1946 (הנמצאת בגנוך-המדינה), ע' 53, מסתמכים על עומר אל-בע'רות', וחוקרים אחרים הלכו בעקבותיו בלי לצטטו (עיין ההערה הבאה).

¹³ אילת, בסקירתו, עמ' 1—2 ובספרו, עמ' 15—17 (עיין גם הערה 5 למטלה); ועל יסוד המקור הנ"ל, שאר המחברים. ארזי, בסקירתו, ע' 53 (עיין ההערה הקודמת).
M. P. Waters, *Mufti Over the Middle East*, London 1942, p. 5 (וטרס הוא כינוי ספרותי של משה פרלמן); Maurice Pearlman, *Grossmufti Grossa-gent der Achse*, Salzburg-Wien, 1946, s. 3

Simon Wiesenthal, *Von Lawrence bis Canaris (Halbmond unter dem Hakenkreuz)*, 1948, s. 20 (כתב-יד הנמצא בפקדון בארכיון "יד ושם", ירושלים); Joseph B. Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer (The Rise and Fall of Haj Amin el-Husseini)*, New-York-London, 1965, pp. 15-16.

יעקב שמעוני, ערביי ארץ-ישראל, ירושלים 1947, עמ' 215; מיכאל אסף, תולדות התעוררות הערבים בארץ-ישראל ובריחתם, תל-אביב 1967, עמ' 187—188 (הערה 76) וע' 265 (הערה 1351). אסף מסתייג במידה מסוימת מגירסה זו של יריבי המשפחה ומציין שטענתם לא הוכחה.

¹⁴ גירסה זו מופרת היטב לזקני הכפר דיר אל-סודאן, כפי שהוברר לי בביקורי בכפר זה ב-1 במאי 1970. הם אישרו, עם זאת, כי נמנו בשנות המנדט הבריטי על ה"מעארצ'ון" ("המתנגדים", האופוזיציה למחנה החוסייני) ועל אוהדיו-תומכיו של עומר צאלח אל-בע'רות'.

¹⁵ בתוך השאר, עם משפחת אבו-ע'וש, שהיה לה מעמד של "תקיפים" באיזור שממערב לירושלים (עד לסביבות הכפרים שוקבה וקיביה), ועם משפחת אל-ח'אלדי, אחת המיוחסות והוותיקות בעיר. על מעמדן של משפחות אלו בעת ההיא עיין מיכאל אסף, הערבים תחת הצלבנים, הממלוכים והתורכים, תל-אביב, תש"א, עמ' 423 ו-426, לפי מפתח-השמות.

¹⁶ אימוץ שם האשה נוגד אמנם את המקובל בחברה הערבית-המוסלמית, בה עובר שם-המשפחה בקו פאטרליניארי בלבד, אך דבר זה אירע פעמים אחדות במשפחת אל-חוסייני, כנראה לשם שמירת שם-המשפחה והייחוס השריפי. על תקדימים לכך במשפחה זו הננו למדים מכתב-יד של מוחמד צאלח עבד אל-ע'אני אל-חוסייני, אל-נפחה אל-חביבה פי מערפת אל אוקאת אל-שרעיה (כ"י בספריה הלאומית בירושלים, 1, 80. A. AP), המנסה בדרך זו להוכיח את השתייכות אבותיו אל משפחת אל-חוסייני. לדבריו (ע' 3), אירע מעשה זה שלש פעמים במשפחתו בתוך ארבעה דורות במאות ה"ו ו"ח. לראשונה כאשר דוניא בתו של עבד אל-קאדר אפנדי אל-ופא אל-חוסייני, מי שהיה מופתי ירושלים,

נישאה לשייך מוחמד שמס אל-דין בנו של שייך יחיא שרף אל-דין, האמאם של מסגד אל-אקצא (מת 1631/1940). השם אל-חוסייני והייחוס השריפי נשמרו לבנם יחיא; בשניה אירע הדבר כשנעמה, בתו של יחיא האחרון, נישאה לצאלח אפנדי אל-עסלי, ובשלישית כשפתם, נסב, נישאה לשייך עבד אל-רחים (בן שייך מוחמד בן שייך עבד אל-רחמאן בן שייך יחיא שרף אל-דין שהוזכר למעלה). גם בשני המקרים האחרונים העבירו עמן הנשים את השם אל-חוסייני והוא נשמר לצאצאיהן. כך עבר השם למוחמד צאלח בנם של שייך עבד אל-רחים (שמת ב-1725/1137) ושל נסב (שמתה ב-1731-2/1144), ולאחר מות מוחמד צאלח (ב-1757/1170) אל בנו עבד אל-ע'אני וממנו אל בנו מוחמד צאלח, בעל כתב-היד "אל-נפחה אל-חביבה". תקדימים אלה הובאו על-פי מקור זה גם על-ידי יהושע פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית, 1918—1929, ירושלים תשל"א/1971, עמ' 149—150.

¹⁷ לפי גירסה זו, נתאפשר מינויו של מוצטפא אל-חוסייני אל-אסודי למופתי של ירושלים הודות לפניית קרובו, סלים אפנדי אל-חוסייני אל-אסודי, אל ידידו, המושל התורכי בירושלים. את תמיכתה של משפחת ג'אראללה, שבידיה היתה אז משרת המופתי, השיג מוצטפא אל-חוסייני אל-אסודי משום שלאחר מות המופתי האחרון לבית ג'אראללה לא נמצא מועמד מתאים מבניה למשרה זו. מוצטפא אל-חוסייני נשא לאשה אחת מבנותיו של מופתי זה וכך נעשה גם מועמדה של משפחת ג'אראללה למשרת המופתי הפנויה.

¹⁸ אילת מעיר (בסקירתו, ע' 2, ובספרו, ע' 17), שיריביה של משפחת אל-חוסייני ראו בהחלפת השמות לא רק פגם אסתטי מצד האסוודים אלא גם צעד פוליטי, שכוונתו להציג את האסוודים בעיני הציבור הערבי כבעלי ייחוס שריפי. העתונאי חביב כנען, המתיחס לענין של חילוף השמות במאמרו בעתון 'הארץ' (14 לנובמבר 1969), מציין שבראש המתנגדים לחילופי השמות עמדה משפחת אל-נשאשיבי, מן היריבים העזים ביותר של משפחת אל-חוסייני.

¹⁹ לפי גירסה זו—בזכותו של שופרי ביי אל-חוסייני, פקיד במינסטריון-החינוך בקושטא ואיש בעל-השפעה בחצר הסולטן.

²⁰ פרטי גירסה זו הובאו כאן על-פי המונוגרפיות שהוזכרו בהערה 13 למעלה, ובעיקר לפי אילת, בסקירתו עמ' 2—1 ובספרו, עמ' 17—15.

²¹ אין כל הוכחה לגירסה שאבות-אבותיו של חאג' אמין נשאו בעבר את שם-המשפחה אל-אסווד, ועוד נשוב לנושא זה (הערה 24).

²² כך ניתן להסיק מדבריו של נשיא אוניברסיטת אל-אזהר בקאהיר, כפי שהובאו על-ידי העתונאי האמריקאי פייר נן-פאסן, בשיחתם על חאג' אמין. כשוון-פאסן העלה את טענתו של חאג' אמין שמוצאו ממשפחת נביא האסלאם, הגיב נשיא אל-אזהר בצורה חריפה ביותר: "הוא בנו של הנביא? הוא בן השטן, כך אני קורא לו בשל טענתו זו. בערב הסעודית יש עשרת-אלפים צאצאים של פאטמה ושמותיהם ידועים, אבל הם אינם נושאים תארים המבדילים בינם לבין שאר המוסלמים. דבר זה עשוי להיות בבחינת אריסטוקרטיה רוחנית. אין מקום באסלאם לדברים כאלה..." (לפי ארזי, בסקירתו, עמ' 52; גם וטרס-פרלמן, ע' 10, ושכטמן, ע' 15, המצטט את וטרס, מביאים דברים אלה של נשיא אל-אזהר לוון-פאסן).

²³ זו, כנראה גם הסיבה שהמחברים שהוזכרו בהערה 13 למעלה קיבלו את גירסת מתנגדיו של חאג' אמין. לעומתם הסתייג מכך, בנוסף לאסף (ראה הערה 13), גם פורת (ע' 150, הערה 8). אף-על-פי-כן אין במקור שמביא פורת (מוחמד צאלח עבד אל-ע'אני אל-חוסייני, "אל-נפחה אל-חביבה..."—ראה הערה 16 למעלה) כדי להבהיר את מוצאה של משפחת אל-חוסייני או את מוצא אבותיו של חאג' אמין.

²⁴ עיין הערות 12, 14 ו-21 למעלה. טענתם העיקרית של יריבי חאג' אמין, כי שם-

משפחתם היה אל-אסווד במקור, ומכאן שליטתם והנאתם מהכנסות ההקדש על שם אל-אסווד, לא רק שלא הוכחה אלא שלמשפחת אל-חוסייני יש הסבר אחר לסיבת החוקתם בווקף אל-אסווד. איש-שיחי (הערה 25 למטה) ואחרים מבני משפחת אל-חוסייני גורסים כי ההקדש על שם אל-אסווד, שהיה בפיקוחה של משפחת אל-חוסייני, קרוי על שם אל-אסווד מאנשיו של מוחמד נביא האסלאם, ואין לשם כל קשר למשפחה בשם אל-אסווד, שמוצאה כביכול מן הכפר דיר אל-סודאן. ואילו פיקוח וניהול ההקדש והנאת המשפחה ממנו, מקורם—כמו בהקדשים האחרים שבפיקוחם וניהולם—בתרומות המשפחה בדורות שעברו ובהקדשת נכסים מסוימים שלהם על שם אל-אסווד הנ"ל.

²⁵ בעל התעודה (אבראהים בן תופיק בן ראע'ב אל-חוסייני) לא היה יכול לומר דבר בקשר לעורך התעודה ובקשר לזמן עריכתה. אך לפי ההערה הרשומה ליד שמו של שייך טאהר בן מוצטפא אל-חוסייני (אביו של חאג' אמין), המאחלת לו אריכות-ימים בכהונתו כמופתי של ירושלים, מסתבר שתעודה זו נערכה בימי-חייו של שייך טאהר אל-חוסייני. על-פי הרשום בתעודה נעשה שייך טאהר אל-חוסייני בשנת 1893-4 (היא שנת 1311 ה'ג'ריה, כרשום בתעודה) מופתי של ירושלים, וככל הידוע מת בשנת 1908. (שנה זו למותו צוינה גם אצל אילת, בסקירתו, ע' 3, ובספרו, ע' 18). מעצם העובדה שבעת עריכת התעודה לא נרשם שם בנו, אמין, באותה שורה עם שמות שאר בניו של שייך טאהר אלא הוסף על-ידי עורך התעודה כעבור זמן-מה (ראה העיגול ובו השם אמין, קצת למטה משאר העיגולים בהם נרשמו שמותיהם של מוחמד, כאמל ופח'רי, בניו של שייך טאהר אל-חוסייני), אפשר אולי להסיק שהתעודה נערכה לפני הולדתו של אמין אל-חוסייני, שנולד ב-1896. (על שנת הולדתו, עיין התזכיר על קורות חייו, מסמכי המופתי, מיקרופילם 5, קטע 4; וכן בקשותיו לקבלת דרכון או היתר-יציאה מן הארץ שבגנזך המדינה, חטיבה ארכיונית 65, תיק 01820—הוא התיק המקורי H/582 של מחלקת-ההגירה והנסיעות של ממשלת ארץ-ישראל). אם נכונה הנחה זו, הרי נערכה התעודה המשפחתית בין השנים 4—1893 ו-1896. אפשר אפילו שהתעודה נערכה ואושרה כדין על-ידי עולמא שונים (ועותק ממנה אף הופקד בבית-הדין השרעי העליון בירושלים) בעקבות אותו פולמוס שעירער על זכותו של שייך מוצטפא אבי טאהר אל-חוסייני לשאת את השם אל-חוסייני, או כדי למנוע הישנותה של טענה זו.

²⁶ ליד שמו של נביא האסלאם נרשם גם הפסוק המקובל על המוסלמים בעת הזכרת שמו, "עליו התפילה והשלום".

²⁷ כמקובל על המוסלמים לגבי גדולי האסלאם, נרשם ליד שמו של עלי "יוזפהו האל בכבוד ובהדר וירצהו האל", ואילו ליד שמותיהם של פאטמה ושל חוסיין נרשם "וירצהו האל".

²⁸ מוחמד זה נולד, כנראה, לאחר מות אביו ולכן נקרא בשם אביו (כמקובל גם במסורת של היהדות החרדית).

²⁹ בתעודה הוזכר כי לתאג' אל-דין אבו אל-ופא היו שני בנים—הראשון עלא אל-דין אבו אל-חסן והשני אבו בכר תקיה אל-דין. לזה האחרון היה בן בשם תאג' אל-דין. בן-דורם, מג'יר אל-דין אל-חנבלי, מביא בספרו (אל-אונם אל-ג'ליל בתאריך אל-קורם ואל-ח'ליל, ג'ף 1968/1388, כרך ב) את שמות העולמא לפי האסכולות בעדה הסונית בירושלים. הוא מזכיר את אבו-בכר תקיה אל-דין ואת בנו תאג' אל-דין (שם, ע' 204) וגם את שהאב אל-דין, אחי תאג' אל-דין (עמ' 234—233), שלא הוזכר בתעודת-היחש של משפחת אל-חוסייני. לגבי שייך אבו-בכר תקיה אל-דין אבי אל-ופא אל-חוסייני מזכיר מג'יר אל-דין כי לימד לפי האסכולה השאפעית והיה שייך עניי אל-ופאיה; גם בנו, שייך תאג' אל-דין אבי אל-ופא מוחמד, שהיה "עאלם אל-עולמא", לימד לפי אותה אסכולה אף חיבר חיבורים "צופיים" אחדים; ואילו אחיו, שייך שהאב אל-דין אבו אל-עבאס אחמד,

נעשה עאלם מן האסכולה החנפית. שמות של עולמא אחרים מבני המשפחה הוא מביא בעמ' 194—193, 211—212, 220, 226—227, 249, 251—254.

³⁰ "נקיב אל-אשראף" הוא ראש ומנהיג ה"שריפים", כלומר הממונה והמפקח על בני המשפחות המתיחסות על ביתו של נביא האסלאם מבחינת ייחוסן, זכויותיהן, נישואיהן והתנהגותן (עיין הערה 4 למעלה).

³¹ "חרם אל-שריף"—הכינוי המוסלמי להר-הבית בירושלים. בתעודה הוזכרו מתחת לשמו של עבד אל-קאדר שם בנו, עבד אל-לטיף, ובצד גם שם הבן השני, עבד אל-צמד. כן הובאו צאצאיו של עבד אל-צמד. עבד אל-צמד הוא אבי מוחב אל-דין; מוחב אל-דין אבי ח'ליל; ח'ליל אבי חסן; חסן אבי חוסייני. צאצאיו של עבד אל-צמד הוזכרו כאן משום שאחדים מהם כיהנו במשרת נקיב אל-אשראף, כפי שיובא למטה.

³² אשר לעבד אל-לטיף הוזכר, בנוסף לבנו יורשו עבדאללה, גם בנו חסן (שמת ב'1131/1787).

³³ נראה כי תעודת-יחש זו היתה מוכרת היטב לחאג' אמין, ומכאן הדברים על מוצא משפחתו, כפי שהובאו ב"קורות חייו" שצוטטו למעלה (עיין הערות 7 ו-8). כך ניתן גם ללמוד ממאמרו של A. Boltho von Hohenbach, "Der Grossmufli als Kaempfer" שפורסם בספטמבר 1942 בבטאון הנאצי בברלין—*Die Aktion Kampf-blatt fuer das Neue Europa*, s. 441. הוא מזכיר אישים כמו בדר אל-דין במאה הי"ב (צ"ל: הי"ג—ש. בן-א.), אבו אל-ופא עבד אל-לטיף וטאהר אפנדי במאות הי"ז, י"ח, י"ט (צ"ל: במאות ט"ו—ט"ז, י"ח וי"ט—ש. בן-א.). פרטים אלה נמסרו לו, בלי ספק, על-ידי חאג' אמין, כשרואיין על-ידו—כיוצא מהמכתב של פון-ההנבאך אל חאג' אמין לאחר הראיון ב'24 לאוקטובר 1942 (מכתב זה נמצא בין מסמכי המופתי, מיקרופילם 5, קטע 200).

³⁴ עבד אל-רחמאן אל-ג'ברתי מביא בספרו, *עג'אייב אל-את'אר פי אל-תראג'ים ואל-אח'בר*, בולאק, 1297 הג'ריה, חלק א', נתונים דומים על משפחת אל-חוסייני, המתיחסים בעיקר למאות הי"ז—הי"ח (עמ' 66, 84—85, 156—157, 264, 312, 372—371). בדבריו (עמ' 372—371) על שייך עלי בן מוסא אל-מקדסי אל-חוסייני, שמת בשנת 1186 הג'ריה (3—1772) והיה אחד העולמא הנודעים בחרם אל-שריף (שם, ע' 160), מביא אל-ג'ברתי את אילן-היחש שלו עד לחוסייני נכדו של מוחמד נביא האסלאם, בזו הלשון: "עלי בן מוסא בן מוצטפא בן מוחמד בן שמש אל-דין בן מוחב אל-דין בן פרים אל-דין בן בהא אל-דין דאוד בן סלימאן בן שמש אל-דין בן בהא אל-דין דאוד אל-כפיר בן עבד אל-חאפט' בן אבי אל-ופא מוחמד אל-בדרי בן אבי אל-חסן עלי בן שהאב אל-דין אחמד בן בהא אל-דין דאוד בן עבד אל-חאפט' בן מוחמד בן בדר (שהתגורר בוואדי אל-נסור) בן יוסף בן בדראן בן יעקוב בן מטר בן זפי אל-דין סאלם בן מוחמד בן מוחמד בן זייד בן חסן בן אל-סייד עריץ' מורתצ'א אל-אפבר בן אל-אמאם זייד אל-שהיד בן אל-אמאם עלי זין אל-עאבדין בן אל-סייד אל-שהיד אל-אמאם אל-חוסייני בן אל-אמאם עלי בן אבי טאלב".

³⁵ עיין הערה 29 למעלה.

³⁶ שמעוני, ע' 215, ובעקבותיו אילת, בספרו, ע' 15 ואסף, התעוררות הערבים בארץ-ישראל ובריחתם, ע' 265 (הערה 1351), מזכירים שבכרוניקה ירושלמית מן המאה הי"ג מובא זכרה של משפחת אל-חוסייני, כאשר חכרה את אדמות הכפר אל-שרפאת. שמעוני והאחרים לא ציינו אמנם לאיזו כרוניקה כוונתם, אך נראה שכרוניקה זו מאשרת את האמור בתעודה, או שעורך התעודה גם הוא הכיר כרוניקה זו.

³⁷ בתעודת-היחש לא הוזכר כי כרים אל-דין אל-חוסייני ובנו עבד אל-קאדר כיהנו בכהונת המופתי בירושלים, כפי שנמסר בכתב-היד של מוחמד צאלח עבד אל-ע'אני

אל-חסייני, "אל-נפחה אל-חביבה..." ע' 3.

³⁸ האמור בתעודת-היחש כי לעבד אל-קאדר בן כרים אל-דין היו תשעה בנים סותר את דבריו של בעל כתב-היד "אל-נפחה אל-חביבה", שם, המציין כי עבד אל-קאדר לא הותיר אחריו בנים (כמצוטט גם אצל פורת, ע' 150, הערה 1). את דברי מוחמד צאלח עבד אל-ע'אני אל-חסייני סותר גם מוחמד ח'ליל אל-מראדי, בספרו סלפ אל-דרר פי אעיאן אל-קרן אלת'אני-עשר, חלק ג', בולאק 1301 הג'ריה, ע' 89—המזכיר את עבד אל-לטיף בנו של עבד אל-קאדר אל-קודסי הנ"ל.

³⁹ כך גם אל-מראדי, שם. אל-מראדי מציין כי לשייך עבדאללה בן עבד אל-לטיף בן עבד אל-קאדר היו שמונה אחים, ואילו בתעודת-היחש צוין כי אלה היו דודיו, אחי אביו עבד אל-לטיף בן עבד אל-קאדר.

⁴⁰ השווה הערה 31 למעלה.

⁴¹ כך גם אל-מראדי, שם, ע' 124.

⁴² האמור לגבי משרותיו של אל-סייד חסן בן עבד אל-לטיף סותר את השערתו של פורת, ע' 150, כי השלטונות העות'מאניים לא איפשרו למשפחה אחת להחזיק באותו זמן בשתי המשרות—משרת המופתי ומשרת נקיב אל-אשראף—שהיו בין המשרות הגבוהות ביותר במינהל העות'מאני המקומי. לפי התעודה החזיק אל-סייד חסן באותו זמן בשתי משרות אלו ואפילו במשרה שלישית, משרת שייך אל-חרם אל-שריף.

⁴³ לפי תעודה זו נראה כי משפחת אל-חסייני החזיקה במשרת נקיב אל-אשראף מאז אמצע המאה הט"ז ועד סוף המאה הי"ט ברציפות דור אחר דור. הדברים שבתעודה אינם מאשרים את דבריו של פורת, עמ' 150—149, הגורס כי המשפחה החזיקה במשרת נקיב אל-אשראף רק עד ראשית המאה הי"ח, שלדבריו נמסרה למשפחת אל-עלמי (פורת למד זאת מספרו של אחסאן אל-נמר, תאריך ג'בל נאבלס ואל-בלקא, חלק ב: אחואל עהד אל-אקמאע, שכס, 1961, ע' 405, אך כאמור, את דברי אל-נמר סותרים הפרטים המובאים בתעודה, הנראים מהימנים יותר).

⁴⁴ שייך אל-אסלאם נקרא בתקופת הממלכה העות'מאנית "הראש העליון של העולמא והמופתיים", שתפס אז מקום ראשון בחשיבות, מיד לאחר הווזיר הגדול, בהיותו שר לענייני-דת. בשנת 1924 ביטלה ממשלת מוצטפא כמאל את התפקיד הזה והחליפה אותו ב"מחלקה לענייני דת"—עיינן אנציקלופדיה של האסלאם, כרך ד, עמ' 299—296.

⁴⁵ הוא אותו מוצטפא אל-חסייני שהוזכר למעלה, שלפי גירסתו של עומר צאלח אל-בע'רות'י והחוקרים שהלכו בעקבותיו (עיינן הערות 12, 13 למעלה) נעשה כביכול מופתי של ירושלים הודות לנישואיו עם בתו של המופתי האחרון לבית ג'אראללה (עיינן הערה 17 למעלה). תעודת-היחש של משפחת אל-חסייני סותרת, אפוא, את גירסת אל-בע'רות'י בכל פרט ופרט.

⁴⁶ שייך מוחמד כאמל בן טאהר אל-חסייני שימש מופתי של ירושלים מאז מת אביו בשנת 1908 (עיינן הערה 25 למעלה) ועד מותו הוא ב-21 במרס 1921. הואיל ושיתף פעולה עם השלטונות הבריטיים, מונה בתקופת המימשל הצבאי גם נשיא בית-הדין השרעי לעירעורים בירושלים (כאשר התפנתה משרה זו) וכן הועמד בראש ועד-הווקף המרכזי, שקיבל לידו בתקופה ההיא את הפיקוח על ההקדשים בכל הארץ (עיינן התפתבות בנדון בתיק 2/245 שבגנזך-המדינה שהוזכר בהערה 11 למעלה)—תזכיר בענין מעמד המופתי ללא מען, חתימה ותאריך, וכמו כן טיוטת מכתב אל משרד-המושבות מ-25 באוקטובר 1921; Ronald Storrs, *Orientalisms*, London 1945 ע' 279; פורת, ע' 151—152, הערה 16). אחרי מותו—עקב רצון השלטונות הבריטיים האזרחיים בארץ-ישראל להביא למיתון פעולתם של היסודות הקיצוניים במחנה הערבי הלאומני—מינה הניצב-העליון הראשון, סיר הרברט סמואל, את חאג' אמין אל-חסייני למספר כהונות שהפכוהו ל"ראש העדה

המוסלמית בפלשתיין". ב-8 במאי 1921 מינה אותו לכהונת מופתי ירושלים, על אף שחאג' אמין נכשל בבחירות שנערכו למשרה זו. עוד באותה שנה, ב-20 לדצמבר, על-פי סעיף 10 של הצו לכינון המועצה המוסלמית השרעית העליונה שהוציא הנציב-העליון, נעשה חאג' אמין יושב-הראש הארצי של ועד-ההקדשים הכללי, ובכך אף שליט על המוסד הכלכלי העיקרי של העדה המוסלמית בארץ-ישראל. בהכללת הסעיפים 2 ו-6 באותו צו סייע הנציב-העליון לבחירת חאג' אמין, ב-9 בינואר 1921, לכהונת הנשיא הקבוע של המועצה המוסלמית השרעית העליונה, שנשא את התואר "ראיס אל-עולמא" (ראש חכמי-הדת). מועצה זו היתה המוסד הדתי העליון של העדה המוסלמית בארץ-ישראל. כך ריכז בידי חאג' אמין את שלש המשרות החשובות ביותר בעת ההיא בעדה המוסלמית בארץ-ישראל: כמופתי של ירושלים היה בעל סמכות דתית הלכתית; כיו"ר הוועד-המנהל הארצי של ההקדשים המוסלמים ריכז בידי סמכויות וכוח כלכלי רב; וכנשיא המועצה המוסלמית השרעית העליונה נעשה בעל השפעה גדולה ביותר על העניינים הפוליטיים של ערביי הארץ. עקב פעולתו הפן-מוסלמית הפוליטית נבחר בקונגרס הפן-מוסלמי, שהתכנס בדצמבר 1931, יו"ר קונגרס זה ונשיא קבוע של הוועד-הפועל ושל לשכת הקונגרס הפן-מוסלמי. הודות למעמדו הציבורי וכוחו הפוליטי בזירה הערבית הכללית נבחר חאג' אמין ב-25 באפריל 1936 על-ידי מנהיגי המפלגות הערביות בארץ נשיא הוועד הערבי הראשי (שנקרא לאחר-מכן "הוועד הערבי העליון"), כלומר נשיא הגוף הפוליטי היחיד שייצג את ערביי ארץ-ישראל. בתפקיד זה יצא במאבק גלוי נגד השלטונות הבריטיים לשם השגת עצמאות מדינית לערביי ארץ-ישראל. במאבק זה נאלץ לברוח ללבנון ב-15 באוקטובר 1937, ומאז—פרט לביקור קצר במזרח-ירושלים ערב מלחמת-1967—לא ניתן לו לתזור עוד לארץ-ישראל (על המקורות—עיין המאמר שהוזכר בהערה 3 למעלה, עמ' 41—37).

⁴⁷ שם, עמ' 45—44, וכמו כן הניסוח שבתזכיר על "קורות חייו" של חאג' אמין שהובא על-פי מסמכי המופתי, מיקרופילם 5, קטע 400 (עיין הערות 6 ו-8 למעלה).
⁴⁸ עיין הערה 46 למעלה, וכמו כן שמעוני, עמ' 218—215. המקורות המצביעים על השפעתה הרבה של משפחת אל-חוסייני בימי המדנט הבריטי בארץ-ישראל הם רבים. נסתפק כאן נציון אחד החשובים שבהם—אסף, תולדות התעוררות הערבים בארץ ישראל ובריחתם, ע' 341, והיחסים בין ערבים ויהודים בארץ-ישראל 1960—1948, תל-אביב, 1970, עמ' 425—מפתח השמות האישיים.